

Rezija

Ta lipa pot

Dostop: Iz Ljubljane po cesti mimo Trbiža v Kanalski dolini, Tablje (Pontebba) in furlanske vasi Na Bili (Resiutta) do Ravance (Prato di Resia), osrednje vasi v Reziji, okoli 165 km. Drugi dostop je po cesti iz Posočja, iz Bovca oziroma Kobarida, prek Žage in mejnega prehoda Učja. V vasi Učja (Uccea) se na desno odcepi gorska cesta, ki prek prelaza Karnica (1086 m) pelje do Liščaca (Lischiazze) in naprej v dno doline, kjer se razcepijo ceste v posamezne rezijanske vasi: okoli 35 km iz Učje.

Naravne lepote

Zgodovinsko-kulturne znamenitosti

Sta dušle tu-w sridi od te rozajanske duline: to jë löpu, da ste paršle!

Prišli ste na sredo rezijanske doline: lepo je, da ste prišli!

Če se bomo malo potrudili in malo počasneje govorili, se bomo razumeli med seboj. In zakaj se ne bi ob tem vsaj malo učili tega lepega jezika?

Vendar pa povejmo prej še kaj o dostopih v *Rozajanski kumiin*: priti v malo in slikovito deželico Rezijo je resda najudobneje s furlanske strani, prek Tablje ali Čedadu; ali celo Nevejskega sedla. Najkrajša, najavbljivejša, najlepša – a po svoje tudi najtežavnejša – pa je vendarle pot skozi dolino Učje. Komu se bo zdela prava mala avantura.

Vasica Učja upravno že spada v Rezijo. Pretežno asfaltirana cestica iz nje zna biti ponekod grdo napeta, vendar je razboritemu (in seveda previdnemu) vozniku v užitek. Okoli 8 kilometrov se vzpenja po gozdnem pobočju pod zapuščenimi Planinami Kolk, Tam pod zormi in Kila, speljana je čez jarke, meli in kozje steze, čez globoko vdrte hudournike, ki derejo v globel razpenjene Učje, rečice, po nekaterih razlagah imenovane po volkovih. Teh vrst »zverinic iz Rezije« ne bo na spregled, pač pa boste vrh prelaza, na Planini Njivica, po rezijansko Niwica, po italijansko Gnivizza, na višini 1072 metrov lahko srečali velike ovčje črede in njihove pastirje, ki pa ne *romunijo po rozajanski*, čeprav so Romuni; ja, pastirji iz Romunije. V dolino Učje se s planine ozira cerkev sv. Ane, ki ji Rezijani pravijo *Madonica*. Ob njej je

Planinka na prelazu Karnica med Učjo in Rezijo. Nad njo gora Zajavor.

Dolina Rezije, kakor se vidi z mogočnega gorskega ostenja na njenem severovzhodu, z gore Žrd.

dobro poskrbljeno za romarje na belo nedeljo po veliki noči in na nedeljo po godu sv. Ane (26. julija). Pridejo tudi Furlani (k svoji *Sinte Ene*), predvsem pa seveda Rezijani: *sinici nu šćirice ... wsi judi nu živina, wsa rozajanska dulina*.

S prevala cesta vijugavo pada v korito kristalno čistega, deročega Jarmana, v na videz prastari gorski mir. Kmalu vam dosledna dvojezičnost oznani, da se peljete skozi vasi Liščace (Liščace in Lischi-azze) ter Njiva (Njīwa in Gniva) na dno doline, k reki Reziji. Od tod se je najbolje potruditi še v eno vas na levi strani reke, na Osojane (Osoanë in Oseacco). Druge večje rezijanske vasi so na desnem bregu Bile. Te – po katastrofalnem potresu leta 1976 obnovljene – vasi so zgrajene v mešanici sodobnih turističnih alpskih naselij, polmestnih stanovanjskih blokov in vaških javnih poslopij ter kičastih vikendic. Le star, na pol preklan zvonik v Osojanah je še ostal kot spomenik starosvetne Rezije. Mrk je, siv od časa sredi splošnih vselejših barv, njegova patina ima pridih starih krajevnih imen, na

tablah napisanih pod italijanskimi imeni. A te črke, neslovenske, z neslovenskimi strešicami in preglasnimi pikami nad samoglasniki – recimo *ć*, *w* in *ï* – od kod so se vzele v rezijansko narečje, ki naj bi bilo slovensko?

Slovenska dialektologija (Fran Ramovš, Tine Logar) je z analizo dokazala, da rezijansko narečje izvira s Koroškega. Dolina je bila kasneje z vseh strani odsekana od slovenskega zaledja, odprta je bila le na zahodno stran, kjer živijo Furlani in Italijani. To se Rezijanom pozna pri govoru. *Ni sapijiti nes tu tentacjoni*, se na primer glasi del njihovega očenaša (in ne zapelji nas v skušnjavo). Dolga desetletja je rezijanščina shajala s slovenskim pravopisom. Obratno je Rezija prispevala obilen delež v zakladnico slovenske kulture. Njen del sta na primer knjiga *Rožice iz Rezije* in televizijska serija *Zverinice iz Rezije*. *Citiravci*, ki so z godali *citirami* in *bunkulami* nekoč spravljali ob spanje in pamet planinskega vandrovcu Kugyja, zagledanega samo v Bacha in Palestrino, močno navdihujejo sodobne slovenske skladatelje. Vsak zbor, ki da kaj nase, poje *Horo to Čaninowo*, vsaka folklorna skupina se zna zavrteti po *citirah*.

Pred približno dvajsetimi leti je država Italija ugotovila, da lahko v tej zaprti dolini, v kateri po zadnjem štetju živi le okoli 1200 ljudi (še v petdesetih letih prejšnjega stoletja jih je v njej živelo 4700), brez njej lastnih političnih zadreg vzpostavi »večje« manjšinske pravice, kot jih imajo Slovenci drugod v Italiji. Da lahko brez strahu pred nacionalistično nestrpnostjo nekaterih svojih krogov postavi slovenski lingvistični rezervat. Za ljudstvo, ki *romuni po rozajanski*, ki bi znalo biti prej ruskega kot slovenskega izvora ... Leta 1994 je nizozemski slavist Han Steenwijk izvedel lingvistični podvig: normiral je rezijansko slovnico iz različnih govorov štirih glavnih rezijanskih vasi, prav tako tudi novi rezijanski pravopis ... pa še črkopis z več kot 30 enotami. V Padovi je izdal pravopisno delo *Ortografia resiana. Tō jošt rozajanskë pisanjë*. Rezijanci so sprejeli to Steenwijkovo pisanje. Rezijanščina je postala novi knjižni jezik. Vendar pa jo v dolini govori in piše vse manj ljudi. Le kakšen starejši človek se ti še z veseljem odzove *rozajansko*, če ga kaj *baraš*. Dvojezičnost je bila ob tem uradno dosledna. Vendar je vrag politike, ki tako rad živi

Spomenik rezijanskim brusarjem, ki so nekoč sloveli v Furlaniji in na Koroškem, je v Solbici.

Ovca v pokorni čredi rezijanskih ovac. Kako človeška žival.

med Slovenci, tudi v Reziji dobil mlade. Ali kakor piše dr. Jurij Senegačnik v svoji knjigi »Slovenija in njene pokrajine«: *Po začetkih uveljavljanja globalnega zaščitnega zakona za Slovence se je v Reziji pojavila močna struja rezijansko govorečih, ki nasprotujejo, da bi zaščitni zakon veljal tudi za Rezijo. Nova občinska uprava, ki odraža take poglede, je zato dala pred par leti postaviti nove dvojezične table z »italijanskim« načinom zapisovanja rezijanskih imen krajev. Ena najbolj opaznih sprememb je bila v tem, da so črko c nadomestili s črko z.* Tako je na primer Solbica napisana kot Solviza. Stenwijkov črkopis pa še naprej uporabljajo v kulturnem društvu Rozajanski dum, ki izdaja časopis Náš Glas.

Z desnega brega Bele v celoti vidimo, kakšen je *prelestni žihnani paraviž*, blagoslovljeni rezijanski paradiž. Na vsako stran reke se stopničasto dvigajo ledeniške terase, ki kažejo sozvočje naselij, stare kulturne krajine in narave. Na obeh straneh, še posebno v svojem zatrepu, je ta 21 kilometrov dolga in od 2 do 4 kilometre široka dolina obraščena s črnimi gozdnimi plastmi, s preritim, raztrganim, gruščnatim pečevjem, nad katerim se kipeče vijejo dolgi, zakrivljeni hrbti

mrkih alpskih vršacev s svojim sivim četovodjem Kaninom (2567 m) na sredi. Tu ima prihodnost le turizem. Od kmetovanja komaj še kdo živi, bolj od služb in malih obratov. Nihče več ne prevaža po svetu svoje brusaške delavnice kar na kolesu. Skoraj vsi Rezijani so leta in leta živeli v barakah in zabojnikih. Dr. Pavel Merku piše: »Potres je porušil hiše, spraznil hleve. Rezijani so opustili vso tradicijo. Nekaj let pozneje so jo na novo vpeljali, a že iz turističnih razlogov. Imajo to prednost, da so spravili tradicijo v muzej v trenutku, ko je bila še živa, ko so jo še dobro poznali.«

Toda ali lahko živiš od svoje tradicije? In od živega lingvističnega muzeja, ki Italijanov v resnici sploh ne zanima – ravno obratno, prezirajo ga – pri čemer pa obiskovalcev iz Slovenije ni tako rekoč od nikoder?

Ne lingvistični, tisti, ki prinaša nekaj turističnih cekinov, je Ekomuzej doline Rezijske. Slovenci so na Ravanci takole povabljeni:

Sta dušle tu-w sridi od te rozajanske duline: to jë löpu, da ste paršle!

Warhövji od tih visökih guri, ka so na ti hüdi rokë so wbranjani od parka. Sede od Parka jë izdë na Ravanci blizu wäs. Wsa dulina anu največ mësta na nizku tu-w dulini, tu ka se mörë lehku tet po nogäh, to jë dan lipi muzeo, ka parko jë organizäl: to jë Ekomuzeo duline Rezijske. Izdë pučnüwa isi ekomuzeo anu od izdë štiri poti čëjo wan pokazat bogatijo od zamje anu dëla od isëh judi. (V prostem prevodu: Prišli ste v sredino rezijske doline: lepo je, da ste prišli! Vrhovi teh visokih gora, ki so na levi, so del parka. Sedež parka je prav tu na Ravanci blizu vas. Vsa dolina in največji kraji, ki so na najnižjih delih in se gre do njih lahko peš, je en lep muzej, ki ga je organiziral park: Ekomuzej doline Rezijske. Tukaj se muzej začne in od tod vam bodo štiri poti pokazale bogastvo zemlje in tukajšnjih ljudi.) To pa so Pot starih ledenikov iz Njive na Karnico (5,5 ure krožne hoje), Pot alpskih pašnikov od Osojan na Ta na Prevale (3,5 ure), Planšarska pot iz Bile na Ta na Rastie (4 ure), Pot glasbe od Solbice na Korito, ta-gorë tu ka dolina se rivawa, četa morët lajät, da koj anu jë ta rozajanska vilika bogatija od isëh judi. Za tet anu prit to čë 5 or anu pu.

Kakšna je bila stara Rezija, lahko vidimo le še v strmini na koncu doline, v zadnji vasi Korito (Korito ali Coritis) na višini 641 metrov, ki je ostala še

Kleni, domoljubni Rezijanec iz Solbice

V vasi Bila je ogleda vredna muzejska zbirka rezijske ljudske kulture.

zmeraj razpokana po potresu in zapuščena, neobnovljena. V tej vasi se bomo torej lahko srečali z ljudsko glasbo te ledeniške doline, ki je najpristnejši izraz njenih prebivalcev; vendar samo v toplih mesecih, ko se vanjo vrnejo njeni izseljenci. Več kot pol leta je Korito prazno. Vas leži na svoji poševni planjavi kakor vsaka rezijanska vas, lahko bi rekli, da v najvišjem, najbolj razglednem rezijanskem nadstropju. Ozke in krive ulice se križajo na vse strani, hiše se držijo vkup. Ruševine kažejo častitljivo starost, tiste, ki se obnavljajo, pa najnovejša znamenja tehničnega napredka. Ljudi ni slišati, le kakšen radio, ki kratkočasi marljivega obnovitelja. Ta se ima kaj naučiti od starega rezijanskega stavbarstva: obokane kuhinje so omogočale kroženje toplega zraka, debeli kamniti zidovi so zagotavljali toplotno izolacijo, majhna okna domačnost in zasebnost, leseni ganki in zunanje stopnice odprtost k sovaščanom. Potem pa: *hore so se cipile anu hiše so spaduwale*; gore so se trgale in hiše so razpadale.

Poznavalec novejše slovenske literature se bo morda spomnil na verze pesnika Renata Quaglie iz zaselka Ledina pri Solbici, nagrajenca Prešernovega sklada za leto 1985, iz njegove zbirke *Baside: Z dalečnja'a puje Rezija / pa te baside zubjane / ni wzirajo tej mlakice / nu oče spet mi ledajo / nu srce to je vesalo / nu za nikar na moren več*. (V prevodu Marka Kravosa: *Od daleč mi Rezija šumi / in izgubljene besede / privrejo kot studenci / in oči spet vidijo / in srce je veselo / in nič me več ne teži*.) Quaglieve *baside* so zapisane v solbiškem narečju, v duhu slovenske dialektologije. Steenwijk bi jih zapisal po svoje. Tudi slovenska znanost se je odselila iz Rezije, od-

Vsakdanji življenjski utrip na cesti skozi vas Bila, ki leži na izhodu iz doline Rezija.

selil se je leta 1941 rojeni Renato Quaglia. Živi v Vidmu (v Widnu ali Udinah).

Nekaj ur rezijanskega jezika in kulture je vključenih v sicer italijanski pouk. Ob šoli v vasi Bila (San Giorgio) stoji ogleda vreden etnografski muzej, *Náš muzeo*. Malo nazaj proti Ravanci najdete kulturno središče *Rozajanska kulturna hiša*, v katerem imajo Rezijani svoje prireditve, kjer vadi domača folklorna skupina. O tej dejavnosti vam lahko kaj več pove Luigia Negro iz Solbice

(tel. 043353428 ali 338258005). Pod hišo boste opazili tudi kočico, avtobusno postajališče, na katero so *italianissimi* razobesili italijansko trobojnico, edino trobojnico ob rezijanskih cestah.

Zapisanih je kar 3000 rezijanskih zgodb in pesmi. V njih so ostale rezijanske barve, vonjave, svetloba. Iz njih vemo, kaj so ti Slovenci delali in pridelali, kaj jedli in pili, kako so se ljubili in sovražili, bili za obstoj, kako bili pogumni ali pretkani, boječi, upajoči, kako so pojmovali smrt, kako iskali stike z onstranstvom; kako se je narava okoli njih učlovečila in kako je človek postal narava. Kar je lahko tudi ideal, ki ga išče Slovenec iz matice, ali ne? *Hora ta Čaninowa* nam poje, nas ljubi, se z nami prepira ... Quaglia nagovarja mitološko bitje iz svojega izročila, kakor to zmora in zna samo dober pesnik: *Onj-ol neš, pobliži se, / več sunca mi na vidimo, / od naša'a roda wledana / ti prosimo, viruj ti nes.* (Ognjenec naš, daj, pridi že, / saj sonca več ne vidimo, / iz grobnic teh ledenih / izvleci nas, te prosimo.) Kakor je že lepa, prelepa, je Rezija ob taki pesmi tudi skrivnostna in molčeča, prišleku navdihne premišljevanja o slovenskih koreninah, o ognjencu, ki ga ni ...

Vas Ravanca je upravno in versko središče v dolini. Pogled izpod cerkvene lope sega na obzorju do gorske verige Mužcev.